

CUVINTE ROMÂNÊȘTI*

VASILE SARI

Într-o lucrare anterioară (elaborată împreună cu Teodor Bulza), căreia, dinadins, i s-a fixat ca titlu *O seamă de cuvinte românești*, profesorul G. I. Tohăneanu „încătușă” încântat *cuvîntul* în următoarea definiție: „Omul înflorește și se împodobește în și prin cuvînt. El – cuvîntul – desferecă puterile gîndului și ale simțirii. El mijlocește alcătuirile aceluiaș liman al sufletului care se cheamă *Poezie*. Ființa umană se bucură de alaiul *cuvintelor*, înconjurîndu-le, cu o neistovită uimire și simțind – în ele – unul din cele mai nobile privilegii ale sale” (p. 44).

Autorul mărturisea în prefața lucrării menționate mai înainte că „eroii acestei cărți sînt cuvintele; ele duc, de fapt la «întîmpinare», la «armonie», la «înțelegere» între oamenii aceleiași veac și între veacurile istoriei”. Despre eroi se povestesc, întotdeauna, lucruri nemaîntîlnite, fiind necesară „întrunirea” mai multor personaje, ceea ce ne îndreptățește să subliniem că „acest termen poartă încă de la nașterea lui – așa cum afirmă Grigore Brîncuș – pecetea naturii sociale a limbii, considerată ca mijloc de comunicare între oameni”. („Tribuna României”, an XV, 1.02.1986).

Într-aevă, *cuvînt*, cu înțeles abstract astăzi, își are obîrșia în latinescul *conventus* ce însemna „adunare, întrunire” (de la cuvîntul *convenio*, „a se aduna”, „a se întruni”, „a se înțelege”, un derivat de *venio*, „a veni”).

În limba veche, îndeosebi la cronicari, termenul *cuvînt* apare cu sensul de „întîmplare, faptă, eveniment, istorioară”. De altfel, cronică lui Neculce este precedată de: „O samă de cuvinte ce sînt auzite din om în om, de oameni vechi și bătrîni și în letopisătu nu sînt scrise”.

În proza literară, termenul *cuvînt* apare în numeroase expresii și locuțiuni. În *Dicționarul de expresii și locuțiuni ale limbii române*, editat în 1985, l-am întâlnit în nu mai puțin de 24 de îmbinări. La Sadoveanu există formulări deosebit de sugestive, ce conferă prospețime și inedit expresiei lingvistice. Am selectat câteva asemenea alcătuirii din, poate cel mai cunoscut roman istoric al scriitorului, *Frații Jderi*: / – Nu te teme de nimic, îi *strecură* el *cuvînt* (F. J., I, 210); – *Lepădați* grabnic *cuvînt* la oameni că avem primejdie (F. J., I, 213); Mărite stăpîne, *incepu* el din nou *cuvînt* (F. J., II, 153); Mai ales Samoilă și Onofrei își țineau fălcile încleștate avînd știut că-i primejdie mare să *slobozi* *cuvînt* la miezul nopții (F. J., III, 77); Gazda și oaspetele au stat așteptînd fără a mai *rosti* un *cuvînt* (F. J., III, 374) (M. Sadoveanu, *Frații Jderi*, Biblioteca pentru toți, București, 1963).

Se observă că Sadoveanu, în preocuparea sa de a da bogăție și strălucire expresiei, folosește aici, un succes, procedeul înlocuirii sinonimice. Marele prozator substituie primul termen al îmbinării, verbul, iar substantivul apare nearticulat, ceea ce dă o mai mare putere de generalizare exprimării, creînd acea atmosferă arhaică necesară scrierilor istorice.

În poezie, termenul *cuvînt* apare în rime „fericite” cu *avînt*, *crezămînt*, *rînd*, *pămînt* ș. a. Informații prețioase, îndeosebi pentru poeți, se găsesc în *Dicționarul istoric de rime*, 1983, alcătuit de Olimpia Berca.

În ce privește cartea pe care o prezentăm, G. I. Tohăneanu ne aduce la cunoștință în „Cuvînt înainte” că tratează „și de data aceasta, vocabularul românesc de pe o poziție nu exclusivist lingvistică, ci *integratoare*, apelînd la luminile *istoriei* și, poposind, de cîte ori e posibil, în luminișurile culturii.

Scriind o carte de lexicologie – iar aceasta din urmă, ca «știință a cuvintelor», legîndu-se mai strîns decît celelalte ramuri ale lingvisticii, de literatură – nu puteam să uit că ea, literatura, este în esență, «arta cuvîntului»” (p. 5).

Cele afirmate mai înainte învederează concepția lingvistică a profesorului G. I. Tohăneanu, iar cartea, altfel spus, se dorește a fi „o

pledoarie..., pentru alianța indelebilă dintre știința limbii și realitatea lingvistică, pe de o parte, iar, pe de alta, știința literaturii și creația literară”.

Concepția autorului se apropie întrucîtva de cea a lingvistului clujean George Giuglea, care susține că „istoria multor cuvinte se creează prin metafore; astfel că *etimologia* trebuie să recurgă cît mai des la acest instrument pentru a lămuri semantismul unui cuvînt. În acest efort, cele mai mici nuanțe de sens pot produce *scînteii* care să *lumineze* legăturile devenite obscure între diversele fapte ale evoluției de sens a cuvintelor”, amănunte ce nu trebuie ocolite, deoarece ele „constituie fire ale complicatei *urzeli* a limbii”¹.

Această concepție, cel puțin așa cum se conturează ea în cîteva din scrierile sale, ni-l prezintă pe G. I. Tohăneanu ca pe un atent și fin analist al mijloacelor de expresie artistică, ce abordează textul din perspectivă lingvistică și evidențiază funcțiile artistice ale limbajului, pornind de la resorturile sale primordial lexicale și descriptive.

G. I. Tohăneanu, scriind despre cuvinte, se dovedește a fi „un neobosit căutător de frumuseți” (Nicolae Manolescu) selectate cu mîgală din cultura și literatura noastră populară sau cultă, iar multe – adăugăm noi – sînt „iscate” de autor; ele ni se înfățișează, la fel de frumos, și încorporează deosebite „prețuri noi”.

Lucrarea este structurată în felul următor: După *Cuvînt înainte* semnat de G. I. Tohăneanu sînt trecute siglele și abrevierile, textele și edițiile folosite. Capitolele cărții au fost intitulat astfel: I. Cuvinte vechi, primare, II. Derivate și compuse; III. Neologisme; IV. Dublete; V. Nume proprii. În încheiere, autorul a rezumat conținutul cărții în limbile franceză și rusă.

Nu ne putem încumeta ca într-o prezentare să arătăm, în detaliu, substanța acestei valoroase cărți, un lucru imposibil de realizat. Vom proceda, cum ne este mai la îndemînă, adică, așa cum sîntem convinși că o va face și cititorul. Va alege sau îi vor rămîne mai ușor întipărite doar unele „istorii” ale cuvintelor discutate în cuprinsul lucrării.

În capitolul I este abordat regionalismul *bunget*, cuvînt apreciat ca purtător al „străvechimei noastre preromane” și definit în D.E.X.:

„Pădure sau porțiune deasă și întunecoasă; desiș” (p. 23), termen atestat în secolul al XVI-lea.

Se arată că toți cei care „s-au ocupat de elementul autohton al limbii române sînt, în general, de acord că există o legătură între rom. *bunget* și albanezul *bunk* „stejar”, iar *gorun* „varietate de stejar”, este, probabil, de origine autohtonă. Cuvîntul *bunget* este folosit de Blaga (*Gorunule din margine de codru...*), Ștefan Augustin Doinaș (*Mistrețul cu colți de argint*) și foarte des de Sadoveanu. Exemplu: „S-au văzut din locul vîntătorilor, prin *lumișuri depărtate*, săgetînd o clipă și mistuindu-se în *bungeturi*, pîlcuri mici de căprioare cu țapii lor” (M. Sadoveanu, *Opere*, I–XXII, XVIII, p. 92). Istoria cuvîntului este încheiată astfel: „Adăpost al sălbăticiunilor și al haiducilor, *bunget trimite către noi ecouri ale unei îndepărtate și frămîntate istorii*”, justificînd o condensată concluzie a lui George Giuglea: „*Limba este istoria expresivă a unui popor*” (*Op. cit.*, p. 292).

În capitolul al doilea m-a frapat modul în care sînt analizați, utilizîndu-se o mare bogăție de fapte de limbă, cîțiva termeni formați cu ajutorul prefixului *ne-*. Cuvintele cu pricina sînt: *neunde*, *nepereche*, *nevăzător*.

Se face dreptate arătîndu-se că „Blaga,... nu Nichia Stănescu – plăsmuiește derivatul *necuvînt* care este și... nu este sinonim cu «tăcere»” (p. 130). Termenul în discuție „pare să însemne... nu negarea «cuvîntului» îndeobște, ci a cuvîntului *exprimat*, sugerînd, în același timp, convertirea lui în rostire intensivă, abia șoptită...” (p. 130). / Dar pe liman ce bine-i / Să stăm în *necuvînt* / și fără de-amintire / și ca de subt *pămînt* / s-auzi în ce tăcere / cu zumzete de roi / frumusețea și cu moartea / lucrează pentru noi /” (Lucian Blaga, *Poezii*, E.P.L., 1966, p. 333).

Folosind acest prefix, în atelierul său poetic (*neiertătorul* meu blestem – *Psalmul de taină*, *Versuri*, ESPLA, 1959, p. 90, *neînchipuit* mai tare ca brațul și spinarea – *Cel ce gîndește singur*, *Op. cit.*, p. 402), Arghezi „întruchipează un cuvînt nou, bogat în nuanțe: *neunde* (din *ne* + adverbul *unde*), conferindu-i și valoare substantivală, ceea ce îl aduce în raport de sinonimie cu „abis,

genune, neant”. / Armăsari-n lumea largă / Călcau Dunărea s-o spargă / . Cu cirezile năuci / Speriata de năluci / , Năvălind să se afunde / Aiurite în neunde / (*Op. cit.*, p. 595).

Cuvîntul *nepereche*, adjectiv invariabil, este „o creație semantică”, nu lexicală (p. 134). Căpătăm informația potrivit căreia, foarte probabil, G. Călinescu, la un curs universitar, „a lansat derivatul *nepereche* ca epitet individual, cu sens abstarct, ...sinonim pentru «incomparabil, neasemuit»..., termen folosit pentru a-l denumi pe Eminescu, *poetul-nepereche*”.

Autorul mai amintește alte cîteva derivate existente în opere literare: *neloc*, *neviu*, *neviață*, unele chiar „surprinzătoare”. Ex.: *necuc*. „glas de ne-cuc”.

Discuțindu-se cel de al treilea cuvînt, *nevăzător*, se arată că acesta se înfățișează ca un „exemplu caracteristic, în care eufemismul devine expresie a ceea ce ne place să numim omenie...”, iar antonimele formate cu ajutorul prefixului *ne-* sporesc seriile de sinonime (p. 135).

Într-un recent număr din revista „Orizont” (30.V.1986), G. I. Tohăneanu ne prezintă „istoria” unui alt cuvînt, *nealtul*, în forma *ca nealții*. Termenul însemnează „ca nimeni altul”, iar autorul l-a găsit în postumele lui Eminescu și în articolele sale politice. / Dar e un înger palid cu lungi aripi și negre / ..., Frumosu-i ca *nealții* / (*Povestea magului călător în stele*).

Din capitolul al III-lea am reținut „povestea” cuvîntului *salutare*, ce are ca etimon latinescul *saluto-salutare*, păstrat în italiană (*salutare*) și în franceză (*saluer*). În latină, *salutare* este un derivat al substantivului *salus, salutis*, însemnînd „stare bună a sănătății, păstrare”. Îl găsim atestat într-o cunoscută formulă a dreptului roman: *alus reipublicae suprema lex esto* (Păstrarea (în bune condiții) a republicii să (ne) fie legea supremă). În timp, *salus* își abstractizează sensul „pe care l-am putea reda prin «mîntuire», infinitivul lung, substantivizat, al lui *mîntui*, împrumutat din maghiară” (p. 210).

G. I. Tohăneanu este de părere că „ațit *saluto, salutare*, cît și substantivul *salus, salutis* sînt mlădițe ale adjectivului *salvus* „întreg,

neatins”, de unde latina și-a făurit derivatul verbal *salvare* (fr. *sauver*), pe care îl avem și noi ca neologism”.

Se mai consemnează faptul că „verbul *salvare*, al cărui imperativ – *salve!* – era, la strămoșii noștri, una, numai, din multele lor formule ale «salutării». Pe românește: fii sănătos!, meargă-ți bine”.

În legătură cu această formulă de adresare, interesante concluzii sînt desprinse de către Maria Pietreanu în lucrarea *Salutul în limba română*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984. Ne îngăduim să prezentăm doar una dintre acestea: „Cercetarea unor elemente specifice *salutului* din limba română populară «binețea, mulțămăta», a unor termeni ca «sănătate, sănătos, bine, bun» ș. a. a pus în lumină ideea că majoritatea formelor de salut românești sînt, în fond, *urări*, îndeosebi cele care amintesc, într-un fel sau altul, omenia, ospitalitatea și bunăcuviința poporului nostru, care reflectă un comportament socio-cultural propriu românilor” (p. 202).

În capitolul al IV-lea sînt discutați, la p. 238, termenii *sfoară* și *șfară*, cuvinte care din pricina paronimiei sînt adesea confundate. Menționăm că primul provine din neogreacă, iar al doilea, cu sens de „miros greu (și fum) rezultat din arderea grăsimilor”, din slavă. Făcînd parte din fondul principal de cuvinte, termenul *sfoară* „a dezvoltat o bogată frazeologie, cum se vede din expresiile și locuțiunile *a trage pe sfoară* („a înșela”), *a trage sforile* („a unelti, a se ține de intrigi”), *a da sfoară* (!) în țară („a răspîndi o veste, un zvon”).

Foarte interesantă ni s-a părut istoria locuțiunii verbale *a da sfoară în țară*. Obiceiul tătarilor de a veni în „ceambuluri” și de a prăda tot ce le ieșea în cale a impus oamenilor acelor vremuri să găsească semne care să vestească apropierea vrăjmașilor. Semnele se făceau cu ajutorul morilor de vînt. „Acesta era semnul morilor de vînt de pe culmile din preajma Nistrului care-și opreau aripile cînd și cînd și iar porneau” (F. J., I, 253) și a focurilor; la apariția prădalnicilor „se aprindeau focuri pe dealuri din răsărit, de către Nistru” (F. J., I, 241), iar fumul ce se ridica pe cer era ca o *șfară*”.

Din acele timpuri datează și locuțiunea *a da șfară în țară*, adică a vesti vremuri de restriște pentru locuitori. Moș Irimie, morarul, povestește Jderilor despre năvălirea tătarilor: „Cînd s-a dat șfară în țară și am cunoscut fumul de primejdie în fundul zării, de pe dealul de la Orlat – tătarii au și fost la cîșle, spîrcuind ca lupii” (F. J., III, p. 197).

Expresia idiomatică *dau tătarii* s-a format, credem, tot pe vremea năvălirilor tătare. / – Vai de mine ! cum se poate! Sosește măria-sa și noi nu sîntem acolo? Tresări jupîneasa Candachia scuturîndu-și în dreapta și în sînga inelele de la urechiușe. Cristea! Cristea! – Ce este! Întrebă un glas gros și tărăgănat dinlăuntru. *Dau tătarii?* – Nu toți. Numai unul. Cel de la Timiș. / (F. J., I. 93).

În ultimul capitol, G.I. Tohăneanu închină Oltului rînduri pline de sensibilitate, realizînd asocieri inimitabile.

M-a izbit nouțea (pentru mine) în legătură cu sensul cuvîntului *oltean* „nu numai acela de locuitor al Olteniei..., ci și pe celălalt, la fel de vechi, de locuitor al văii superioare a Oltului, în Transilvania, aproape de obîrșia lui, și în preajma ei”.

Autorul nu ne mai amintește, ca de obicei, etimologia cuvîntului Olt, românesc dintotdeauna, „care scaldă trupul țării” și care „în geografia și istoria României mai mult decît Siretul și decît Mureșul, mai mult chiar decît drumul fără pulbere al Dunării, a devenit un simbol” (p. 250, 251). Ni se reamintesc, însă, operele în care Oltul a fost, cu adîncă venerație și aleasă măiestrie, cîntat în versuri și în proză (Andrei Mureșanu, Grigore Alexandrescu, Octavian Goga, Geo Bogza).

Cartea pe care am încercat s-o prezentăm se rînduie *nepereche, ca nealta*, în șirul acelor ce tratează probleme legate de „viața” cuvintelor și este izvodită din neostenira rîvnă a profesorului de a împrăștia „semințe” de cultură pentru oameni, în statornica sa dorință ca acestea să prindă întotdeauna rod. Iau în sprijin și versul lui Vergilius din *Bucolice: Insere, Daphi, piros, carpent sua poma nepotes*. Adică „Sădește pomi, Daphnis; roadele le vor culege nepoții”.

/ M-am urcat pe-un deal și-am chemat *cuvintele* – / Miroseau a
lut ars și-a guri *nenumărate* / Prin care trecuseră ele, *preasfintele*, /
Cu înțelesuri *întregi* sau *numai* pe jumătate /².

Note

- *G. I. Tohăneanu, *Cuvinte românești*, Editura Facla, Timișoara, 1986, 267 pag.
Textul de față reproduce, cu minore modificări formale, articolul publicat în
revista „Forum”, 1986, nr. 9, p.84-89, dedicat acestei cărți.
1. George Giuglea, *Cuvinte românești și romanice*, Editura Științifică și
Enciclopedică, București, 1983, p. 237.
 2. Dim. Rachici, *Scrierea cu safire*, Editura Eminescu, București, 1986, p. 11;
poezia *lubiri scrise cu safire*.